

De ecologische grens: groen kapitalisme of nieuwe emancipatie- horizon?

JEAN-PAUL DELÉAGE

Eerst en vooral wil ik hier mijn uitgangspositie verduidelijken. Ik ben geen ervaren Marx-specialist, noch econoom, of filosoof. Het is als 'ecoloog' zoals dat vandaag heet, en reeds lange tijd als militant ecologist, dat ik mij interesseer voor de geschiedenis van de voorstellingswijzen van de natuur; voor de geschiedenis ook van de wetenschappelijke en politieke ecologie. Want historische reflectie lijkt mij onontbeerlijk voor de analyse van de huidige ecologische crisis. De thesis die ik hier wil ontwikkelen is de volgende: de huidige ecologische crisis vertegenwoordigt een radicale nieuwheid in de geschiedenis der mensheid. *Zij vergt dus dat dingen even radicaal opnieuw in vraag worden gesteld en er net zo radicale antwoorden worden gegeven*, tenminste toch door wie afwijzend staat tegenover de modieuze idee van het einde van de geschiedenis, die het kapitalisme ziet als het hoogste stadium van het socialisme. Welnu, we moeten alleszins erkennen dat, tot op heden, de historische beweging voor het socialisme heeft bewezen dat zij niet in staat is om de revolutie in de manier van denken en de verbreding van haar maatschappelijk draagvlak teweeg te brengen, die nodig zijn om deze crisis te boven te komen. Wat de groene bewegingen betreft, die hebben zeker de verdienste dat ze inzien dat deze crisis de toekomst zelf van onze soort bedreigt. Maar als bewegingen die nog in hun kinderschoenen staan hebben zij slechts een ruwe aanzet gegeven van de analyse der historische wortels van de immense sociale en ecologische crisis waarin de menselijke samenlevingen zijn verzeild geraakt. Zolang een dergelijke analyse uitblijft, zullen zij slechts de morele prikkel en het laboratorium van ideeën blijven, die de multinationale bureaucratieën nodig hebben om de intrede van het kapitalisme zelf in de milieufase te bewerkstelligen.

De ecologische crisis

Herinneren we even aan de essentie van wat reeds is vastgesteld.

De wetenschappelijke ecologie heeft de bewijzen geleverd van wat wij vandaag allemaal weten: *de grondstoffen van onze planeet zijn niet onuitputtelijk*. De biosfeer bestaat uit een eindige wereld, en de menselijke soort, de overheersende soort, heeft hem reeds onherstelbare schade toegebracht.

Haar project van vermenselijking van de natuur is het project van een rijk dat niet gedeeld kan worden. Jaar na jaar tellen we miljoenen hectaren van verwoeste bossen, landbouwgronden die worden geërodeerd door water en wind, rivieren en oceanen die worden vervuild. Het ergst van al is ongetwijfeld dat door andere soorten te manipuleren, *de menselijke soort het evolutieproces zodanig heeft versneld dat de effecten ervan letterlijk zijn omgekeerd* (Di Castri, 1985). In plaats van de evolutionaire vernieuwing te stimuleren brengen zij de uitstervingsprocessen in een stroomversnelling.

Het conflict tussen de ongeremde materiële groei van de menselijke bevolkingen en de eindigheid van de biosfeer culmineert vandaag in een door de mens veroorzaakte afwijking van de wereldklimaten, gevolg van de verhoging van het broeikas-effect door sommige bestanddelen in de atmosfeer. Al sinds 1957 onderstreept Roger Revelle de onberekenbare draagwijdte van deze gebeurtenis: "De mensen zijn vandaag een grootschalig geofysisch experiment aan het uitvoeren [...]. In het bestek van enkele eeuwen brengen wij organische koolstof, die gedurende honderden miljoenen jaren in de sedimentaire rotsen lag opgeslagen, terug in de atmosfeer en in de oceanen."

Onze hedendaagse cultuur heeft met nieuwe betekenissen moeten leren omgaan: ozon, ontbossing, zwarte vloed, Bhopal, Tsjernobyl, het Aralmeer.... Even zovele symbolen van de schaduwzijde aan de overwinningen bij het overheersen van de natuur. Engels heeft deze keerzijde van de vooruitgang reeds aangevoeld, meer dan een eeuw geleden, in de befaamde tekst met zijn profetische accenten die werd gepubliceerd in *De dialectiek van de natuur*: "laten we nochtans niet al te hoog van de toren blazen over onze overwinningen op de natuur. Voor elk ervan wreekt zij zich op ons. Zeker, elke overwinning heeft, althans in eerste aanleg, gevolgen die wij hadden verwacht en verhoopt, maar in tweede en derde orde heeft zij effecten die totaal verschillend zijn, onverwacht, en die maar al te vaak de eerste effecten weer teniet doen [...]. Wij heersen absoluut niet over de natuur zoals een veroveraar over een vreemd volk: heel onze overheersing bestaat erin dat wij het voordeel hebben, tegenover andere schepselen, dat we haar wetten kennen en de macht om er verstandig gebruik van te maken."

Het bewustzijn van de ecologische broosheid van onze omgeving is dus niet recent. Maar gedurende millennia beschikte de menselijke soort slechts over zeer beperkte en precare middelen om zich te verdedigen tegen de wrede beproevingen van de natuur. Met de industriële revolutie zijn de voorwaarden van deze afhankelijkheidsrelatie beginnen te verschuiven. Vandaag hebben ze de neiging zich om te keren.

De historische nieuwigheid zit in de tegelijk globale en onomkeerbare aard van de veranderingen die aan de ecosfeer worden toegebracht. Wat wij meemaken is een echt in elkaar schuiven van de sociale en de natuurlijke geschiedenis (Chesneaux, 1991); *de schok tussen de menselijke activiteiten en hun natuurlijke omgeving, de biosfeer, verandert tegelijk van ritme en van schaal* en dit vanwege de beschikbare technische middelen en de globalisering van het kapitalisme.

De ecologische verstoringen van menselijke oorsprong treffen immense sociale groepen. Haast vier miljoen mensen leven nog in de zones die hadden moeten geëvacueerd zijn na het ongeval te Tsjernobyl. Vijfentwintig miljoen mensen worden dagelijks blootgesteld aan de smog van Mexico City. In India en Bangladesh leven wel 60 miljoen mensen onder de dreiging van overstromingen; door de krankzinnige ontbossing in de stroombekkens in de Himalaya wordt die dreiging ieder jaar groter. Meer dan tweehonderd miljoen menselijke wezens zouden hun levensomstandigheden wel eens drastisch overhoop gegooid kunnen zien worden, als, zoals wordt voorzien, overal op de wereld het peil van de oceanen gaat stijgen, tussen nu en midden volgende eeuw. Wat de ozonvernietiging betreft, die gaat ons allen aan. De 20ste eeuw zal alvast die zijn waarin de mensheid zich ontpopte als 'planetaire geologische factor' (Vernadsky).

De onderwerping aan een wereldregering

De probleemstelling zou dus kunnen luiden: voor een planetaire crisis, planetaire oplossingen. Is het vandaag immers niet dringend nodig om op wereldschaal de voorraden te beheren? Moet de natuur niet worden erkend als een patrimonium dat toebehoort aan de gehele mensheid? Wordt de nationale soevereiniteit niet terecht in vraag gesteld door de mondialisering van de ecologische risico's? We zitten hier klem tussen de bankschroef van economische en politieke structuren die de wereld domineren. Daarbij hebben deze structuren de neiging om de grote mensenmassa's elke echte verantwoordelijkheid in hun productie- en consumptiekeuzen en in het gebruik dat ze maken van natuurlijke rijkdommen als de bodem, het water en de lucht, uit handen te nemen. Deze gemeenschappelijke voorraden zijn goederen geworden, en over de toegang ertoe wordt beslist op een manier die volledig buiten de macht van de individuen valt. De mechanismen die het in omloop komen en de vermenigvuldiging ervan regelen staan als vreemde machten tussen de mensen. Deze evolutie maakt uiteraard deel uit van een veel bredere beweging in het historische proces van de inrichting van de moderne kapitalistische staten. Wat de zogeheten socialismen van het Oosten aangaat, de bureaucratische ondoorzichtigheid hoefde er geenszins jaloers te zijn op die welke de Westerse handelsverhoudingen domineert.

De opkomst van de ecologische dreiging geeft een zekere vorm van legitimatie aan een nieuwe internationale bureaucratie die zich aan het beheren van het planetaire milieu wil wijden. Zij zou kunnen uitgerust worden met de militaire middelen van een soort wereldpolitie om de toegang tot de strategische voorraden te garanderen, en zo onder de vlag van de VN gewapende interventies kunnen doen, in de aard van

de strafexpeditie tegen het Iraakse volk enige tijd geleden. Tezelfder tijd zou de schepping van een soort ecologisch IMF een van de zekerste middelen kunnen worden waarmee het Noorden de ecologische crisis zou kunnen depolitiseren en meteen haar dominante positie behouden in naam van verplichtingen die men precies uit een pseudo-wetenschappelijke ecologische hoed zou toveren. Sta me toe even stil te staan bij twee voorbeelden.

Het eerste heeft te maken met *actieplannen om het tropische woud te redden en de biodiversiteit te bewaren*. In plaats van een bescherming gebaseerd op het incorporeren van ecologische principes in de landbouw- en industriemethoden, stellen deze plannen voor een aantal reservaten voor ongerepte natuur in te richten een betwistbare oplossing die de onbeschermde zones overlaat aan mogelijk totale vernietiging. Men voorziet nochtans een vereenvoudiging van de financiële opbrengsten uit tropische planten voor de farmaceutische industrie tussen nu en het jaar tweeduizend. Vertrekkend van in de derde wereld quasi gratis geplukte monsters scheppen en ontwikkelen de industriële firma's van het Noorden nieuwe plantenvariëteiten die het Zuiden zich nadien slechts tegen hoge kostprijs kan aanschaffen, zoals werd aangetoond door Vandana Shiva, de Indische wetenschapsvrouw en militante feministe. In dat licht is de eis van de agro-business, die vindt dat de levende rijkdommen moeten worden beschouwd als 'universeel erfgoed van de ganse mensheid', op zijn minst dubbelzinnig. Onder de dekmantel van de globale ecologie zou het aanvaarden van dit principe aan particuliere belangengroepen de toegang verschaffen tot voorraden waarvan niemand vandaag kan voorspellen welke rol ze in de toekomst van de mensheid nog zouden kunnen spelen.

Tweede voorbeeld: *de internationale strijd tegen het broeikas-effect*. De westerse autoriteiten beweren dat zij deze baseren op vooronderstellingen die werden gemaakt door de experts van het World Resource Institute in Washington. Voor deze laatste zou het erop aankomen de koolstofuitstoot van elk land te verminderen in verhouding met hun huidige consumptie ervan. Met andere woorden: de hedendaagse ongelijkheden worden nog versterkt. Die berekeningswijze werd reeds aangeklaagd door Indische onderzoekers; die stellen zelf voor dat elke bewoner van de planeet slechts verantwoordelijk kan worden gesteld voor het broeikas-effect in de mate dat hij de gemiddelde uitstoot van elke aardbewoner overschrijdt, met name 1,1 ton-equivalent steenkool per jaar; dit is een veel eerlijker oplossing dan het Amerikaanse voorstel. Deze twee voorbeelden tonen aan dat een verwijzing naar de globale ecologie flagrante ongelijkheden kan verbergen, de asymmetrie tussen het Noorden en Zuiden kan versterken, en het denken van de wetenschappers van de derde wereld kan inkapselen binnen de wetenschappelijke modellen die bestaan in de noordelijke grootsteden.

Wegwerpmensen

Nochtans is nergens het verband tussen de sociale en de milieu-dimensies van de crisis beter gelegd dan in het Zuiden. Nicholas Hildyard, redacteur van het blad *The Ecologist*, rapporteert de aangrijpende woorden waarmee een dorping uit Nieuw-Guinea, die van het land van zijn voorouders werd verjaagd door de bouw van een dam, het gevoel van verdrukking weergeeft dat de meeste inwoners van het

Zuiden ondergaan: 'Wij zijn wegwerpmensen geworden'. In dergelijke vreselijke termen spreekt de meerderheid in de derde wereld over zichzelf; zo onmiddellijk en brutaal is de band tussen de vernietiging van de bestaansmiddelen en van de mensen zelf er immers. Duizenden en duizenden wegwerpmensen worden dag in dag uit in de sombere afvalbak gedumpt, die voor de slachtoffers van de ontwikkeling klaarstaat.

Bureaucratie tegenover de wegwerpmensen. Die tegenstelling doorkruist alle samenlevingen, zowel in het Noorden als in het Zuiden, in het Oosten evengoed als in het Westen. Ze omvat en verdubbelt de tegenstellingen tussen klassen, gebaseerd op de aankoop en verkoop van arbeidskracht of op grondbezit. Het mikpunt bij uitstek voor de vervuilende of vernietigende economische activiteiten zijn altijd weer die 'wegwerpmensen' van straatarme gemeenschappen, of het nu in het Zuiden of in het Noorden is, en net zo erg in het Oosten als in het Westen.

N. Hildyart citeert de resultaten van een recente studie die werd afgeleverd door een consultatiebureau uit Los Angeles ten behoeve van de Californische dienst voor afvalverwerking. Het was de bedoeling uit te vissen welke sociale gemeenschappen in aanmerking kwamen om een lading toxisch afval te aanvaarden; in het technocratenjargon heet dat 'plaatselijk ongewenste aanwending van land' (*Locally Undesirable Land Use*). De conclusies van deze studie zijn formeel; het zijn de armen, de laaggeschoolden, die openstaan voor beloften van onmiddellijke compensaties en die reeds bezig zijn met primaire activiteiten zoals landbouw, veeteelt of mijnbouw, die de zwakste schakel uitmaken van het verzet tegen de vernietiging van het leefmilieu.

Lage inkomens zijn dus slechts één van de factoren die maken dat een samenleving bereid is een systeem te aanvaarden dat niet alleen haar omgeving vernietigt, maar ook haar gezondheid tot en met haar gevoel van eigenwaarde. Men moet ook volledig afstand hebben gedaan van de wil om eender welke invloed uit te oefenen op het eigen lot, zelfs niet eens de povere keuze te willen maken als consument, wat toch een van de machtigste stabiliserende mechanismen is in de welvarende kapitalistische samenlevingen. Het proces van machtsverlies is daar nauw verweven geweest met de groeiende macht van de grootindustrie en de moderne staat, die zo de vroegere bondgenootschappen uit het Ancien Régime heeft gebroken. Het is duidelijk dat het stembiljet dat de burgers op gestelde tijdstippen gebruiken, slechts een zeer schrale macht geeft over de grote economische en technologische keuzen die nochtans decennialang hun concrete levensvoorwaarden zullen vastleggen.

De 'wegwerpmensen' bestaan dus ook in het Noorden. Het zijn de talrijke cohorten van uitgeslotenen en werklozen, van al diegenen die niet over het bestaansminimum beschikken. Ook al zijn ze dan zeer talrijk (50 miljoen alleen al in de Europese Unie!), we weten maar al te goed dat hun toestand hen er niet in even grote mate op voorbereidt om de drijvende kracht te zijn in de ombouw van het geheel van de samenleving. We kunnen dus moeilijk anders dan terugkeren tot de globale regelingen van de ontwikkelde kapitalistische samenlevingen.

Massaconsumptie en eco-kapitalisme

Zou de veralgemening van de markt, de universalisering van het spel van de onzichtbare hand, het onontbeerlijke complément uitmaken bij de oprichting van een wereldregering? Die argumentatie steunt op het bilan van de wereldlijke evolutie van het kapitalisme, waarvan is bewezen dat zijn stabiliteit slechts mogelijk is als permanent wordt bijgestuurd, door de markt, tussen zijn productiewijzen en consumptiewijzen enerzijds, en anderzijds zijn instellingen en essentiële waarden.

Alles is onlosmakelijk met elkaar verbonden

In de huidige storm hangt alles aan mekaar vast: economische crisis, ecologische crisis, waarden crisis. Zo is, aan de ene kant, het merendeel van de zware vervuiling direct toe te schrijven aan de formidabele aangroei van de productie van consumptiegoederen sinds het einde van de laatste wereldoorlog. Aan de andere kant kan de hoge vlucht die deze massaconsumptie heeft genomen niet los worden gezien van het aanvaarden van waarden die verzekerden dat zij door miljoenen consumenten gunstig werd onthaald. Het spreekt vanzelf dat er geen enkele genetische instructie bestaat om de consumptie van goederen te regelen. Het aanvaardingsmechanisme steunt in essentie op het menselijk vermogen om zich in het bezit van zijn goederen te objectiveren. Mensen zijn bereid om een essentieel deel van hun vrijheid en hun tijd op te offeren om goederen te verwerven die duidelijk 'nutteloos' zijn, precies vanuit het oogpunt van de functies die zij worden verondersteld te vervullen. Deze situatie is des te paradoxaler omdat voor de meerderheid ervan het gedwongen werk over het algemeen geen enkele voldoening met zich meebrengt gedurende de tijd die aldus wordt opgeofferd.

Het functioneren van onze samenlevingen berust dus op een massieve verdringing van de aspiraties tot zelfverwerkelijking van het individu gedurende het grootste deel van zijn leven, op het woekeren met zijn vitale energie bij opgaven waarvan geen mens zou dromen dat hij ze ooit uit eigen beweging zou kiezen. Op dezelfde manier als de bureaucratische netwerken van politieke heerschappij het individu transformeren tot een 'massaburger', verstoken van enige reële macht, gaat het ook bij de immense consumptienetwerken van het moderne kapitalisme die hem in de afhankelijkheidstoestand van 'massaconsumptie' vasthouden. Zo werkt hij vanzelf mee aan de vereeuwiging van een zich eindeloos uitbreidende en differentiërende productie.

Deze verstikking van de autonomie is het universele waarmerk van het gevorderd kapitalisme. Gegrondvest op het administreren van behoeften sluit deze samenleving al bij voorbaat alle alternatieven uit; ze stelt die voor als onverantwoordelijke hersenschimmen in het licht van de imposante realiteit van haar eigen activiteiten. Als nucleaire energie de dag van vandaag wordt voorgesteld als hét alternatief voor het broeikaseffect, dan is dat niet zozeer bij gebrek aan meer aantrekkelijke andere opties, dan omdat deze laatsten niet overeenstemmen met de prioriteiten van de industriële bureaucratieën die de elektriciteitsproductie controleren. Op dezelfde wijze zal de 'ecologische' landbouw ook maar aanvaard worden de dag dat ze in de strategische visies van de agro-voedingmultinationals binnentreedt.

Maar de vereisten van de uitbreiding van de markt schijnen vandaag een bocht in de dominante productiestrategieën op te dringen. Het uur van het *eco-kapitalisme heeft geslagen!* Een werkelijke milieu-ommekeer tekent zich af in de grote industriële keuzen, op zijn minst toch in de samenlevingen van het rijke Noorden. Wat is de draagwijdte van deze ommekeer? Wat zijn de limieten ervan? De verandering kan vooreerst worden afgelezen aan enkele cijfers. In de loop van de tien volgende jaren zal Groot-Brittannië 140 miljard pond sterling uitgeven om het milieu te verbeteren, de Europese Unie 860, de Verenigde Staten 1060 miljard dollar. Mercedes strijdt 'voor de ster waarop wij leven': Henkel beschrijft zichzelf als 'strenger dan het strenge oog van de wet betreffende ecologische aangelegenheden'. Nuclear Fuels noemt zich de 'kampioen van de strijd tegen het broeikaseffect'. Het milieu wordt 'een nieuw visitekaartje voor IBM'. Fiat engageert zich ertoe om in de loop van de volgende drie jaar 2600 miljard lire te besteden aan ecologische innovaties, enz.

Het denken dat deze publicitaire argumenten inspireert wordt uit de doeken gedaan in een werk dat onlangs werd gepubliceerd in Duitsland: *Umweltorientiertes Management und Marketing*, waarin wordt onderstreept dat gedurende al te lange tijd de industrie de natuur heeft gebruikt als een quasi gratis productiefactor. De gevoelige sectoren als de automobiel- en chemische sector staan aan de spits van deze evolutie naar het in rekening nemen van het milieu, met als objectief het recycleren van goederen en het besparen van energie. Heel mooi. Zal een dergelijke evolutie ook volstaan om een leefbaar en billijk beheer van de grondstoffen op deze planeet te verzekeren? Niets is minder zeker. Want vele 'ecologische maatregelen' duiken op als eilandjes van rationaliteit in een oceaan van onrechtvaardigheden, van verspillingen en irrationaliteit. De Duitse industrie staat aan de spits van deze evolutie sinds de Bundeswehr beslist heeft om haar aanvalstanks proper te maken door ze uit te rusten met katalysatoren, in volle Golfcrisis! De Ökobank financiert het draaien van de eerste ecologische porno film. Duitsland zou zo de voorhoede kunnen vormen van een nieuwe, deze maal ecologische, versie van het historisch compromis onlangs voorgesteld door de ter ziele gegane communistische partij van Italië. Hoe de recente beslissing te begrijpen van de grote Japanse multinationals (NTT, Gas of Tokyo, Tokyo Electric Power, enz.) om hun papier te recycleren, terwijl dezelfden de ontbossing financieren van Zuid-Oost Azië (249 miljoen hectaren van bossen in 1900, 60 vandaag) en direct tussenkomen in die van Amazonië?

Is ecologisering van het kapitalisme mogelijk ?

Het cruciale punt waarop de ecologisering van het kapitalisme definitief zal worden beoordeeld zal diens vermogen of onvermogen zijn om zijn productie/consumptiemodel uit te breiden tot de gehele mensheid en tegelijk de ecologische kosten ervan te internaliseren. En precies op dat punt is dit project uiterst kwetsbaar. De gegevens voor dit probleem blijken uit een dubbele vaststelling. Om te beginnen leeft haast driekwart van de mensheid in materiële omstandigheden die moeilijk te verdragen zijn. Vervolgens: men kan die omstandigheden niet veranderen door over de ganse planeet de productie- en levenswijzen van de geïndustrialiseerde landen uit te dragen, want noch de samenlevingen, noch de ecosystemen zouden dit kunnen verdragen. En dit nog veel minder in de mate dat de wereldbevolking blijft en zal blijven toenemen aan het ritme van 100 miljoen mensen per jaar gedurende minstens nog een generatie, in het grootste deel van de derde wereld.

Voorstellen voor een groen alternatief

Ik wil me hier niet begeven aan de kritiek van wat de groenen *productivisme* plegen te noemen, het is te zeggen: de repetitieve en destructieve logica van het produceren om te produceren, want dat zou neerkomen op een herhalen van de kritiek van Marx, die nog lang niet is voorbijgestreefd. Ik ga eerder enkele gevolgtrekkingen halen uit de voorafgaande bemerkingen.

De eerste heeft te maken met de 'vergroening' van het kapitalisme. Dat laatste moet ons niet verbazen omwille van tenminste twee redenen. De eerste verwijst gewoon naar de geschiedenis. De zorg om met de primaire grondstoffen en de energie zuinig om te springen dateert niet van vandaag in het kapitalisme. Men zou er de geschiedenis van kunnen schrijven, vooral voor landen die niet al te best voorzien zijn van fossiele grondstoffen zoals Italië en Frankrijk. De tweede verwijst naar de complexe dialectiek tussen de ecologische beweging en het kapitalisme. De befaamde passage uit het *Kapitaal*, zo vaak aangehaald, over het kapitaal dat tegelijk de arbeiders uitput en de aarde, laat ons toe een verhelderende parallel te trekken. Binnenin het kapitalisme zelf hebben een bepaald aantal maatregelen toegelaten de arbeidskrachten veilig te stellen en hun onderhoud te verzekeren, sinds de arbeidstijd en -veiligheid gereguleerd werden tot en met het systeem van de sociale zekerheid. Analoge mechanismen zijn aangebracht om het gebruik van de grondstoffen te reglementeren en hun bewaring te verzekeren: wetten en technische voorzieningen die kunnen gaan tot het verbieden van gevaarlijke producten (er zullen met ingang van 1999 geen CFK's meer zijn).

Aanzienlijke belangen zullen worden geschaad, de reikwijdte van de maatregelen zal afhangen van de machtsverhoudingen, enz. De parallel is evident met de tegenstellingen kapitaal/werk in het hart van de dynamiek van het kapitalisme zelf gedurende reeds meer dan een eeuw. Wij moeten de al te simpele alternatieven verlaten die het klassieke 'socialisme of barbarij' actualiseren in de nieuwe ecologische versies van het type 'dood van de natuur of revolutie', 'zelfmoord van de mensheid of revolutie'; vooral als men niet in staat is de concrete inhoud van die zogenaamde revolutie te definiëren in termen van productiekeuzen en -technieken, van concrete politieke structuren, enz. Tenzij we willen wedden op de wanhoopspolitiek, kunnen we beter trachten vooruit te lopen op de gedaanteveranderingen van de sociale en ecologische tegenstellingen die de huidige hervormingen impliceren.

De gevolgen hiervan kunnen veelvuldig zijn. De hervormingen kunnen ertoe leiden dat deze of gene groep burgers, of zelfs de samenleving in haar geheel, nieuwe eisen begint te stellen, op het vlak van gezondheid, van de kwaliteit van producten, het beschermen van een landschap, enz. Kunnen we anders dan ons hierover verheugen, vooral als die eisen gepaard gaan met een verbreding van de democratie ten nadele van de administratieve en bureaucratische methoden? Ze kunnen uitmonden in een herbekijken van al te bekrompen boekhoudkundige criteria van de kapitalistische economie; de plaats zelf van de economie in onze samenlevingen kan in vraag worden gesteld,... zo kunnen ze zich frontaal opstellen tegenover het productivisme van de handelsgemeenschap. Die eisen kunnen er ook toe leiden dat

gevaarlijke en vervuilende industrie gedwongen wordt naar de derde wereld te delokaliseren, wat de traditionele vraag rond de internationale arbeiderssolidariteit een bredere dimensie geeft. Uiteindelijk is dit het klassieke debat tussen de hervorming en de revolutie dat hier uitgebreid wordt tot het geheel van productie- en consumptieprocessen, van opvoedkundige keuzen en technologieën, kortom van het nemen van beslissingen en de controle hebben over de samenleving.

Uiteindelijk is het ook, zeker als men bedenkt dat de belangrijke sociale en politieke problemen zich zullen afspelen op het ecologische terrein, de onvermijdelijke polarisatie, binnenin de ecologische beweging zelf, tussen verschillende stromingen die verdeeld zijn rond hervorming of radicaliteit, rechts en links, technocratie en democratie, wetenschap en sciëntisme, en misschien nog het meest van al tussen eco-socialisme en eco-liberalisme. In om het even welke hypothese zal het alvast de verdienste zijn geweest van de politieke ecologie dat zij een immens debat heeft aangesneden rond de aard van de productiekrachten, over de modellen van gigantisme en sociale uniformering, over de reguleringen door de ruilwaarde en de dictatuur van de winst, en dit door duidelijk te stellen dat we tot geen sociale radicaliteit kunnen komen zonder een ecologische radicaliteit en vice versa. Niemand kan deze vraag ontlopen. André Gorz heeft al een twintigtal jaren geleden de angst voor een 'eco-fascisme' ter sprake gebracht. Wat recenter stelde Wolfgang Harich dat een mondiale dictatuur van het proletariaat het enig mogelijke antwoord zou zijn op de ecologische uitdaging. In haar laatste boek heeft Anna Bramwell aangetoond dat het ecologisme drager zou kunnen zijn van een kwaadaardig anti-humanisme, in naam van de bescherming van het leven. Hans Jonas stelt in zijn werk *Le principe Responsabilité* voor een 'welwillende tirannie' (*eine wohlwollende Tyrannis*) in het leven te roepen om ons te redden van de ecologische catastrofe. Met een ironiserende knipoog naar de reactionaire ecologie suggereert de aardrijkskundige Augustin Berque dat de archeologen eventueel een manifestatie zouden kunnen houden voor de terugkeer naar de oertijd.

De ecologie dwingt ons er dus toe partij te kiezen in al de grote debatten van onze tijd. De socialistische projecten kunnen zich hieraan niet onttrekken. Door de ecologie voor te stellen als een nostalgische dwaling begaat het merendeel van haar tegenstanders, bewust of niet, een grove vergissing. Nadenken in ecologische termen is integendeel voorrang geven aan de lange termijn en zich bevrijden van de veel te enggeestige, onwetende en kortzichtige boekhoudersmentaliteit van het kapitalisme. Daarin convergeert de ecologie zeer diep met de socialistische gedachte van de anticipatie van een meer menselijke toekomst, van het verlaten door de mensheid van haar prehistorie om haar bewuste geschiedenis in te treden. Op die manier begrepen, zou de ecologie behulpzaam kunnen zijn bij een verfrissende lectuur van Marx, van wie heel wat intuïties zijn verduisterd door de twintigste-eeuwse Marxisme; of het nu gaat om de arbeidstijdverkorting met economische doelstellingen of om het communisme gedefinieerd als een samenleving waarin de burgers zelf op een rationele manier hun omgang met de natuur regelen. Zij hebben integendeel slechts de ophemeling van het ontwikkelen der productiviteitskrachten, zoals door het kapitalisme begonnen werd, overgehouden. Deze visie heeft het geleidelijk gewonnen in de arbeidersbewegingen en -partijen. De ontwikkeling van

de productiekrachten is opgevat als de koninklijke weg naar de sociale hervorming. Realisatie van het socialisme en economische groei zijn door elkaar gehaald in modaliteiten die filosofisch reeds waren uitgestippeld door het klassiek-wetenschappelijke discours van overheersing van de natuur.

Het schaakmat zetten van deze visie stelt een andere vraag aan de orde; die namelijk van de arbeidersklasse als de centrale actor van de sociale verandering. Als men inderdaad van mening is dat de taak om de economie te relativiseren onverwijld moet opgenomen worden, dan is er geen reden meer om te denken dat de arbeidersklasse het centrale subject van de sociale ombouw zal zijn. Als hoofdfactor in het productieproces, neemt zij ongetwijfeld een geprivilegieerde positie in voor haar ecologische transformatie. Maar die positie geeft haar "noch een privilege op het vlak van het geweten, noch een welbepaalde leidende capaciteit ten overstaan van andere sociale groepen" (Martine, 1988) zoals bijvoorbeeld de wetenschappers, de landbouwers, enz. Als het socialistische project, verbonden met de ecologie, dus nog toekomst heeft, dan moet het zeker de historische rol relativiseren die het Marxisme traditioneel voor het proletariaat heeft voorbehouden.

Nood aan andere waarden

De economie relativiseren, dat betekent ook investeren in andere waarden dan de productie/consumptie-dimensie van de verandering. In die zin is er iets heel dieps in het feit dat de groene bewegingen al van bij het begin de eis van de gelijkheid tussen de geslachten hebben geïntegreerd; in de kristallisering van het ecologische denken rond de dubbele oppositie tegen kernenergie, zowel voor het burgerlijke als voor het militaire gebruik; in de constante associatie van ecologie en pacifisme, zoals bleek ter gelegenheid van de recente Golfoorlog. De geweldloosheid die de ecologische beweging predikt houdt een belangrijke bijdrage in voor het politieke denken en handelen, want zij impliceert een weigering om eender welk vooruitzicht van sociale subversie te koppelen aan de heerschappij van de man over de vrouw, van het Noorden over het Zuiden, of aan de oorlog van de mensen tegen mekaar en tegen de natuur.

Sinds de 19e eeuw heeft de arbeidersbeweging zich geaffirmeerd via het scheppen van een klassenbewustzijn, wat nochtans geen moedige stellingnamen betreffende andere problemen belet heeft, zoals bijvoorbeeld over de nationaliteitskwessie. De ecologische strijd veronderstelt een bewustzijn van de eenheid van de menselijke soort én van de eenheid van deze laatste met de natuur. Er is hier geen tegenstrijdigheid. Het oorspronkelijke, niet gebureaucratiseerde communisme was van mening dat de arbeidersklasse draagster was van een universalisme en niet vocht voor de eigen macht, maar voor de samenleving in haar geheel. En het is niet anders voor de ecologische bewegingen die, in principe, geen belangen hebben die gescheiden kunnen worden van die der menselijke samenlevingen waaruit zij voortspruiten... De mensheid bevrijden van de kluisters van de uitbuiting, de productiewijzen aanpassen aan de vereisten van de reproductie van de natuur, ziedaar twee hedendaagse doelstellingen die in overeenstemming moeten worden gebracht met de idealen die de historische beweging voor het socialisme hebben gedragen. Hoe moeten we deze hoop noemen? Misschien past de term 'eco-socialisme'.

Want het lijkt geen twijfel dat de meeste taken die de socialistische bewegingen zich hebben opgelegd nog moeten worden volbracht. Maar het minste wat men kan zeggen is dat die partijen in hun historische opdracht zijn mislukt. De ecologie kan toelaten deze oude hoop te herformuleren tegenover de productivistische en autoritaire modellen van het socialisme die, allemaal, hebben gefaald.

Sta me nochtans toe een twijfel te uiten wat betreft de woorden 'socialisme' en 'communisme', want die zijn afgedwaald van het rechte pad door een eeuw van loyaal beheren van het kapitalisme en bloedige onderdrukking van volkeren door de leiders van de arbeiderspartijen. Als de woorden zelf versleten zijn geraakt, als zij tot en met de hoop zelf op verandering hebben vernietigd, en hier refereer ik nog maar eens naar Marx, dan moeten we ze veranderen. Maar dat is een ander verhaal.

Bibliografie

Agarwal A., Narain S.

1991 *Global Warming in an unequal world. A case of environmental colonialism.* New Delhi.

Berque A.

1990 *Médiance: de milieux en paysages.* Géographiques, Reclus, Montpellier.

Bramwell A.

1989 *Ecology in the 20th Century : A History.* Yale University Press, New Haven.

Chesneaux J.

1991 Un télescopage entre l'histoire naturelle et l'histoire sociale, *La Quinzaine Littéraire.* Numéro spécial, été 1991.

Deléage J-P.

1991 *Histoire de l'écologie, une science de l'homme et de la nature.* La Découverte, Paris.

Di Castri F.

1985 *L'écologie, les défis d'une science en temps de crise.* La Documentation Française, Paris.

Hopfenbeck W.

1990 *Umweltorientiertes Management und Marketing.* Landsberg/Lech, Moderne Industrie.

Jonas H.

1979 *Das Prinzip Verantwortung.* Insel Verlag, Frankfurt am Main

1990 *Le Principe Responsabilité,* Cerf.(vert.), Paris.

Juquin P. et al.

1990 *Pour une alternative verte en Europe.* La Découverte, Paris.

Martine J.

1988 Le marxisme et l'impératif écologique, *Revue M*, oct. 1988, p. 63-65.

Revelle R., Suess H.

1957 Carbon dioxide exchange between atmosphere and ocean and the question of atmospheric CO₂ during the past decades, *Tellus* 9, p. 19.

Shiva V.

1991 *The violence of the Green Revolution, ecological degradation and political conflict.* Zed Books, London.

Jean-Paul Deléage doceert fysica en wetenschapsgeschiedenis aan de Universiteit VII te Parijs. Hij is de auteur van *Histoire de l'écologie, une science de l'homme et de la nature*. Hij is ook directeur van het blad *Ecologie et Politique*. Dit artikel is de tekst van zijn toespraak op een internationaal colloquium aan de Sorbonne, 6,7 en 8 juni 1991, over de vraag of de socialistische idee nog wel een toekomst heeft; het werd door Jan Matthieu vertaald uit het Frans en mag met Deléages vriendelijke toestemming gepubliceerd worden. Het verscheen reeds in *L'idée du socialisme a-t-elle un avenir?* P.U.F. 1992.